

БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЧНЫ АГЛЯД

BELARUSIAN
HISTORICAL
REVIEW

Том 5

Сшытак 2 (9)

Старонкі 289—592

Снежань 1998

Менск

Беларусь і беларусы ва ўкраінскіх падручніках па гісторыі (1992–1999 г.)

Андрэй Партноў

1. Навучальныя праграмы

Паводле праграмы выкладання гісторыі для агульнаадукацыйных сярэдніх навучальных устаноў, выдадзенай у 1998 г., гэты курс ва ўкраінскіх школах разлічаны на 5–11 класы. У 5 класе выкладаюцца „Апавяданні па гісторыі Украіны“ (34 гадзіны) — своеасаблівыя ўводзіны, а ўласна гісторыя Украіны вывучаецца ў 7–11 класах (усяго — 225 гадзін). Курс сусветнае гісторыі разлічаны на 6–11 класы (272 гадзіны). Прыярытэтнымі кірункамі праграма лічыць: вывучэнне гісторыі Украіны, гісторыі XX стагоддзя і „гісторыі суседніх краінаў і дзяржаваў, якія мелі гістарычна абумоўленыя сувязі з Украінай“. У праграме сцвярджаецца, што навучанне ў школе павінна спрыяць „талерантнаму незаангажаванаму ўспрымання і добразычліваму стаўленню да іншых народаў“.

Сюжэты з гісторыі Беларусі сустракаюцца ў курсах як украінскае, так і сусветнае гісторыі. Прааналізуем розныя рэдакцыйныя навучальныя праграмаў паводле адлюстравання ў іх пытанняў, звязаных з Беларуссю.

Першыя пасля абвясчэння незалежнасці навучальныя праграмы з’явіліся ва Украіне ў 1992 г. Праграма па гісторыі 1992 г., складзеная навукоўцамі Інстытута гісторыі Украіны Акадэміі Навук Украіны, з’яўляецца сімбіёзам савецкіх і постсавецкіх падыходаў. У раздзеле „Утварэнне Кіеўскай дзяржавы“ (7 клас), напрыклад, прапануюцца для вывучэння такія пытанні: „Дзяржава і этнічныя працэсы ў старажытнарускім грамадстве“, „Агульнае і асобнае ў развіцці розных галінаў усходняга славянства“, „Месца Кіеўскай дзяржавы ў гісторыі ўкраінскага народу“, аднак пра беларусаў тут не згадваецца. Адзін з канцэптаў параграфу „Украінскія землі пад уладай чужынцаў“ (8 клас) гучыць як „Падзел Украіны і захоп яе

земляў Літвой, Польшчай і іншымі суседнімі дзяржавамі“. Адзіная згадка непасрэдна Беларусі ў дадзенай праграме датычыць тэмы пра паўстанне пад кіраўніцтвам Багдана Хмяльніцкага, адна з праблемаў якой акрэсліваецца наступным чынам: „Вайсковыя дзеянні ў Беларусі і ва Украіне“.

У 1996 г. тыя самыя супрацоўнікі Інстытута гісторыі Украіны склалі новую версію гэтае праграмы для школаў з павышаным вывучэннем гісторыі. У раздзеле, прысвечаным старажытнай Русі, з’явілася пытанне „Усходнеславянская культурная супольнасць“, ды і гісторыя Вялікага Княства Літоўскага (далей у тэксце — ВКЛ) атрымала новае, адрознае ад выкладзенага ў праграме 1992 г., асвятленне. Назва адпаведнай тэмы была змененая на „Украінскія землі ў час позняга Сярэднявечча (XIV–XVI ст.)“, а сцвярджэнні пра „падзел“ і „захоп“ зменены на „Утварэнне ВКЛ. Уваход украінскіх княстваў у яго склад. Палітыка вялікіх князёў літоўскіх ў дачыненні да ўкраінскіх і беларускіх земляў“. Такім чынам, змена акцэнтаў у асвятленні пытанняў гісторыі ВКЛ відавочная.

У 1992 г. з’явілася і новая праграма па сусветнай гісторыі, у якой прыярытэт быў аддадзены гісторыі Еўропы, а гісторыя Расіі „інтэграваная ў сусветную гісторыю“. Даволі падрабязна праграма спыняецца на пытаннях, якія тычацца Паўночна-Усходняй Русі (то бок Масковіі — Расіі). Звернем увагу на адно з іх, якое стасуецца з гісторыяй Расіі XVI–XVII ст. (8 клас): „Народы, што пазней увайшлі ў склад Расійскай імперыі, у XVI — першай палове XVII ст. (Вялікае Княства Літоўскае, Мадавія, Лівонія, Сярэдня Азія і Казахстан)“.

У 1996 г. выйшла новая праграма па гісторыі Украіны, складзеная намнога большым калектывам аўтараў параўнальна з вышэйзгаданымі: акрамя даследчыкаў з Кіева над ёй працавалі навукоўцы і метадысты з Львова, Данецка, Запарожжа, Днепрапятроўска і Роўнага.

Згодна з гэтай праграмай адна з тэмаў раздзела „Украінскія землі ў складзе Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага“ сфармуляваная наступным чынам: „Літоўска-Рускае княства як літоўска-украінска-беларуская дзяржава“. Сярод пытанняў, звязаных з часамі Хмяльніцкага (8 клас), згадваецца „ўдзел украінскіх войскаў у баях на Беларусі і Літве“.

У 1998 г. з’явіўся крыху мадыфікаваны варыянт гэтае праграмы, адна з асаблівасцяў якога — адсутнасць „неаб-

грунтаванае дэталізацыі", што дае настаўніку магчымасць тварыць падыходзіць да арганізацыі навучання школьнікаў. У тым жа „Старажытная Русь” (7 клас) асобным пытаннем стаіць „Рассяленне славянскіх плямёнаў — продкаў украінцаў”, а ў якасці асноўных высноваў, што маюць быць абавязкова засвоеныя вучнямі, вызначаюцца: „Кіеўская Русь — сярэдневяковая ўкраінская дзяржава” і „Галіцка-Валынская дзяржава — спадкаемца Кіеўскай Русі” (Беларусь, як бачым, не згадваецца). Трансфармуецца прынцыпова важнае пытанне пра ВКЛ Княства з „літоўска-украінска-беларускай” дзяржавы (у праграму 1996 г.) ператвараецца ў „літоўска-рускую” (пытанне „Характар Літоўска-Рускае дзяржавы”).

У праграме па сусветнай гісторыі, таксама складзенай у 1996 г., першая згадка пра Беларусь датычыць ажно XX ст., а канкрэтна — пытанні па гісторыі пачатковага этапу другой сусветнай вайны: „Уступ Чырвонай Арміі ў Заходнюю Украіну і Заходнюю Беларусь і далучэнне іх да СССР”. Другі раз Беларусь згадваецца ўжо ў тэме пра постсавецкі перыяд (пытанне „Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча Прыбалтыйскіх краінаў, Беларусі, Малдовы, дзяржаваў Закаўказзя і Сярэдняй Азіі”).

Тое, што Беларусь так абышлі ўвагай у новай рэдакцыі ўкраінскае навучальнае праграмы па гісторыі, абумоўлена ўжо згадыным адыходам яе аўтараў ад „неабгрунтаванае дэталізацыі”. У той жа час сцвярджэнне пра прыярытэтнасць „вывучэння гісторыі суседніх краінаў і дзяржаваў, што мелі гістарычна абумоўленыя сувязі з Украінай”, у дачыненні да гісторыі Беларусі застаецца добрым пажаданнем. Мабыць, з усіх геаграфічных суседзяў Украіны менш увагі, чым беларусам, навучальныя праграмы аддаюць толькі славакам. Такое становішча мае і аб’ектыўныя прычыны: мінімум канфліктаў украінцаў з гэтымі этнасамі ў мінулым, даволі трывалае бездзяржаўнасць трох народаў, уплыў папярэдняе гістарыяграфічнае традыцыі, якая адводзіла ўкраінцам месца „другіх”, а беларусам — „трэціх” сярод роўных.

Наогул, гісторыя Беларусі ў навучальных праграмах пададзена фрагментарна. Абавязковыя да нядаўняга часу акценты на старажытную Русь як „калыску” трох народаў змяніла акцэнтаванне сувязі старажытнай Русі і Украіны. Упершыню на старонках навучальных праграмаў беларусы згадваюцца як адзін з этнічных кампанентаў ВКЛ, далей — у кантэксце вайны Багдана Хмяльніцкага і Масквы супраць Рэчы

Правы, а пасля з’яўляюцца ўжо пад час другога сусветнага вайны і, нарэшце, пасля распаду СССР. Так, умоўна можна пераказаць „вехі” беларускае гісторыі ва ўкраінскіх навучальных праграмах. Самая важная змена параўнальна з савецкай навучальнай праграмай — адмова ад безальтэрнатывага сцвярджэння пра „захоп” украінскіх земляў ВКЛ і прызнанне аўтарамі найноўшых украінскіх праграмаў „Літоўска-Рускае” характару Княства. Праўда, у праграме так і не адлюстравалася думка, якую М.Грушэўскі выказаў яшчэ ў 1903 г.: „Гісторыя ВКЛ нашмат цясней звязаная з гісторыяй беларускай народнасці, чым украінска-рускай”.

2. Падручнікі

А) О.С.Кучерук. Оповідання з історії України: Пробний підручник з історії України. Для 5 класа сярэдняй школы. Київ, Освіта, 1993. 239 с.

Падручнік Аляксандра Кучарука хоць і разлічаны на пачатковы ўводны курс гісторыі Украіны, але сведчыць пра імкненне аўтара прытрымлівацца навуковых патрабаванняў да навучальнага выдання. Беларусы ўпершыню згадваюцца там пры пераліку славянскіх этнасаў. Аўтар адзначае, што сярод славянаў належаць таксама балгары, сербы, расійцы, беларусы, палякі, чэхі, славакі і іншыя”. Наступная згадка пра Беларусь сустракаецца ў раздзеле, прысвечаным ВКЛ. А.Кучарук піша: „Пад уплывам украінскіх і беларускіх княстваў у Літве складаліся законы, выпрацоўваліся ўнутраныя заканадаўствы, літоўскае панства карысталася старажытнай украінска-беларускай мовай ды і ў побыце імкнулася быць падобнай да ўкраінскіх і беларускіх князёў і паноў”. Засведчыўшы, што „літоўскія князі пачалі квапіцца на суседнія ўкраінскія і беларускія княствы”, аўтар адзначае: „Пераход украінскіх земляў пад уладу літоўскага князя адбыўся досыць спакойна, без значных вайсковых дзеянняў”. Затое наступнае знаходжанне Украіны пад уладай Польшчы малюецца чорнымі фарбамі. Такім чынам, можна заўважыць міфалагічнаму супрацьпастаўлення „добрага” валадарання ВКЛ „дрэннаму” валадаранню Польшчы, якое ўрэшце выклікала паўстанне пад кіраўніцтвам Хмяльніцкага.

А.Кучарук згадвае Беларусь і ў раздзеле, прысвечаным украінскай культуры. Ён адзначае, што ў Кіева–Магілянскую акадэмію прыязджалі вучыцца „з Расіі, Беларусі, Балгарыі і іншых краінаў“. Апавядаючы пра Івана Хведаровіча (Фёдарова), аўтар адзначае: „Нейкі час Хведаровіч жыў на Беларусі, дзе таксама друкаваў кнігі, але і там надоўга не затрымаўся“.

Б) В.О.Мисан. Оповідання з історыі Украіны. Падручнік для 5 класа сярэдняй школы. Кіев, Генеза, 1997. 208 с.

Альтэрнатыўны падручнік для 5 класа, напісаны настаўнікам–метадыстам Віктарам Мысанам (г. Роўна), адрозніваецца больш эмацыйным і драматычным выкладаннем матэрыялу параўнальна з „Апавяданнямі“ А.Кучарука, што дасягаецца часам за кошт навуковай карэктнасці. Беларусы згадваюцца ў гэтай працы толькі адзін раз і ў даволі арыгінальным кантэксце. Асобнага параграфу, ці хоць бы апавядання пра ВКЛ падручнік не мае ўвогуле. Фінальныя фразы дзвюх апошніх тэмаў раздзелу „Кіеўская Русь“ гучаць так: „стагнала зямля Руская пад цяжарам мангола–татарскага ярма“ і „а тым часам новыя ворагі падступалі да славянскае зямлі“. Далей ідзе параграф „З гісторыі местаў і вёсак Украіны — роднага краю“, а наступная тэма пра казацтва пачынаецца згадкай пра хцівых ворагаў. В.Мысан пытаецца: „Хто яны, тыя ліхадзеі, што прагнулі захапіць яе? (Украіну — А.П.)“ і адразу ж сам адказвае: літоўскія князі, якія „пачалі прыбіраць да рук украінскія ды беларускія землі“. Вынікам гэтага працэсу (з Крэўскай 1385 г. і Люблінскай 1569 г. уніямі ўключна), паводле В.Мысана, сталася наступнае: „Ізноў стогне пад прыгнётам чужынцаў украінскі народ“.

В) Г.Я.Сергіенко, В.А.Смолей. Історія Украіны (з найдаўнішых часів до кінца XVIII ст.): Навучальны дапаможнік для 7–8 класаў сярэдняй школы. Кіев, Освіта, 1993. 254 с.

Гэты дапаможнік, падрыхтаваны вядомымі навукоўцамі Інстытута гісторыі Украіны Г.Сергіенкам і В.Смолем, ёсць пераробленым варыянтам іх падручніка саведцкі часоў. Беларусь, трэба сказаць, згадваецца ў гэтым выданні даволі часта. Апавядаючы пра славянаў, аўтары адзначаюць: „Усходнія славяне — спрадвечнае насельніцтва тэрыторыі сучаснае Украіны, Беларусі і еўрапейскае часткі Расіі“. Абараняючы даволі

ёмешны на сучасным этапе развіцця гістарычнай навукі погляд, нібыта з племя антаў (IV ст. н. э.) „пачынаецца гісторыя Украінскай народнасці“ і фармаванне дзяржаўнасці „у выглядзе дэмакратыі“, аўтары адначасова падзяляюць 14 племянных саюзаў, згаданых у „Аповесці мінулых часоў“ на тры групы: паўднёва–заходнюю (украінскую), заходнюю (беларускую) і ўсходнюю (расійскую), якія „паступова складаліся як народнасці ранняга Сярэднявечча“. Да беларускае групы навукоўцы адносяць дрыгавічоў і палачанаў і называюць іх галоўныя гарады — Полацк, Менск, Пінск і Тураў.

Высвятляючы пытанне этнічнага характару старажытнай Русі, падручнік выказвае процілеглы меркаванні на той самай старонцы. Спачатку — што ў Кіеўскай Русі „вызначальную ролю адыгрывала ўкраінская народнасць“, пасля — што „Кіеўская Русь была ... няўстойлівым (часовым) дзяржаўным утварэннем без адзінае народнасці“.

У раздзеле, прысвечаным раздробленай Русі, аўтары падручніка згадваюць „украінскія“, „беларускія“ і „расійскія“ княствы. Як „Беларусь“ былі вызначаныя Полацкая, Менская і Тураўская землі. У падручніку адзначаецца, што „пра пачатак распаду Кіеўскай Русі сведчыць з’езд князёў у г.Любечы (1097 г.)“, аднак не згадваецца, што адасабленне Полацкага княства адбылося фактычна яшчэ ў часы Уладзіміра Вялікага (980–1015 г.).

Гісторыя ВКЛ асветленая ў раздзеле „Захоп украінскіх земляў Літвой, Польшчай і іншымі суседнімі дзяржавамі“. Асобна адзначаецца, што „ў часы вялікага князя літоўскага Гедыміна (1316–1341) пад уладу Літвы перайшла Беларусь“. Згадваецца таксама пра ўдзел беларусаў у бітвах на Ворскле (1399), пад Грунвальдам (1410). Агульная адзнака ВКЛ у падручніку Г.Сергіенкі і В.Смоля адлюстравалася ў наступных выразах: „Далучыўшы землі Беларусі, Украіны і часткова Маскоўскага княства (Смаленшчыну), Літва ператварылася ў шматнацыянальную дзяржаву, з пераважна... славянскім (украінскім і беларускім) насельніцтвам“ і „Літоўская дзяржава XIV–XVI ст. захоўвала нечাপанымі этнічныя асаблівасці падуладных ёй украінскай і беларускай народнасцяў“. Сцвярджэнне пра падуладныя не толькі тэрыторыі, але й народнасці — своеасаблівы рудымент гістарыяграфічнае традыцыі.

Уплыў савецкае гістарычнае навукі наймацней адчуваецца ў апісанні дзеянняў на Беларусі казацкіх атаманаў С.На-

лівайкі (1595) ды І.Залатарэнкі (1654–55). Вось адпаведныя ўрыўкі з падручніка: „Увесну 1595 г. Налівайка з часткай войска выправіўся супраць літоўскіх феодалаў на Беларусь, дзе з дапамогай мясцовых паўстанцаў вызваліў Слуцк, Бабруйск, Магілёў і іншыя месцы, а таксама шмат вёсак“; „казацкія палкі пад кіраўніцтвам наказнога гетмана Івана Залатарэнкі здабылі цэлы шэраг беларускіх месцаў і вёсак. Там усталёўваўся казацкі лад, тысячы беларускі сялянаў ішлі ў палкі і вялі ўпартую барацьбу з ворагам. Улада польскіх і літоўскіх паноў была зліквідаваная ў раёне Мінска, Магілёва, Гомеля, Полацка. Гэта была адчувальная дапамога з боку Украіны беларускаму народу ў яго вызвольнай барацьбе“. Суцэльная заідэалагізаванасць, нават цынічнасць гэтых цытатаў прыцягвае ўвагу досыць відавочным навязваннем думкі, нібыта „пан“ можа быць палякам або літоўцам, але беларус толькі „селянінам“.

Цікава, што згадваючы пра Берасцейскую унію (1596), бітву пад Драгічынам (1238) і друкарню Івана Фёдарова ў Заблудаве, аўтары адзначаюць, што гаворка ідзе пра беларускія гарады. Андрэй Рымша, аўтар „Храналогіі“, характарызуеца ў падручніку як „беларускі паэт“. Таксама падкрэсліваецца, што беларусам быў памочнік Івана Фёдарова Пётра Мсціславец.

На старонках падручніка Г.Сергіенкі і В.Смоля беларусы і ўкраінцы паўстаюць як спрадвечныя супольнікі ў нацыянальна-вызваленчай і класавай барацьбе. Акрамя ўжо згаданых прыкладаў адзначаецца, што „выхадцы з Малдовы, Беларусі, Валахіі“ дапамагалі паўстанню на Правабярэжнай Украіне пад кіраўніцтвам Сямёна Палія (1702–1704), а пад уплывам гайдмацкага руху „на барацьбу ўздымаліся народныя масы... на Беларусі і ў Малдове“.

У 1996–1998 г. выйшлі новыя дапаможнікі для 7 і 8 класаў, якія мы разгледзім ніжэй, але іх наклад невялікі, таму падручнік Г.Сяргіенкі і В.Смоля і сёння выкарыстоўваецца ва ўкраінскіх школах.

Г) Р.Д.Лях, Н.Р.Темірова. Історія Украіны. З найдаўнішых часів до сярэдні XIV ст. Падручнік для 7 класа сярэдняй школы. Київ, Генеза, 1996. 120 с.

У новым падручніку для 7 класа, напісаным гісторыкамі з Данецкага ўніверсітэта, утрымліваецца менш згадак пра Беларусь, чым у папярэднім. Разглядаючы гісторыю ўсходніх

Славянаў, аўтары прытрымліваюцца думкі пра „вызначальную ролю сярод усходнеславянскіх плямёнаў“ палянаў, якія разглядаюцца як ядро фармавання ўкраінскага этнасу. Пры апісанні гісторыі старажытнай Русі асноўная ўвага скіроўваецца на ўкраінскія землі, Паўночна-Заходняя Русь згадваецца фрагментарна, а беларускія землі фактычна цалкам ігнаруюцца. У параграфі „Распад Кіеўскай дзяржавы“ сцвярджаецца: „Усяго пасля падзелу Кіеўскай Русі ўтварылася 12 княстваў. На поўначы Русі, вакол гарадоў Полацка, Турава-Пінска, Менска вызначыліся землі, якія пасля склалі аснову тэрыторыі Беларусі.“ Вядома ж, горад „Турава-Пінск“ — вынік ці то аўтарскае неабязнанасці, ці то друкарскае памылкі, бо Тураў і Пінск — гэта два асобныя месцы. Звяртае на сябе ўвагу і тое, што ў дадзеным падручніку не згадана пра адасабленне Полацкае зямлі яшчэ незадоўга да валадарання Мсціслава Уладзіміравіча (1125–1132) (паводле вызначэння аўтараў — „апошні князь Кіеўскае дзяржавы“).

У дачыненні да моўнай сітуацыі ў старажытнай Русі Р.Лях і Н.Тэмірава пішуць: „Людзі ж у штодзённым жыцці карысталіся сваімі племяннымі гаворкамі, што з часам зліваліся ў тэрытарыяльныя дыялекты, на аснове якіх фармаваліся ўкраінская, беларуская і расійская мовы“.

Д) Г.К.Швидько. Історія Украіны (XIV–XVI ст.): Спробы падручнік для 8 класа сярэдняй школы. Київ, Генеза, 1996. 304 с.

У падручніку, напісаным днепрапятроўскім гісторыкам Ганнай Швидзько, ёсць шэраг цікавых для нашае тэмы сюжэтаў. Аўтар выказвае думку, што фактычна ВКЛ „было кангламератам амаль самастойных нападзяржаў, звязаных паміж сабой наяўнасцю сюзерэна і агульнасцю знешнепалітычных інтарэсаў“. Згадваючы пра скасаванне ў 1398 г. Крэўскае уніі, калі Вітаўт зрабіўся каралём Літоўскім і Рускім, Г.Швидзько адзначае: „Аналізуючы ролю і значэнне ўкраінскіх і беларускіх земляў у ВКЛ, саму дзяржаву пазнейшыя даследчыкі называлі «Літоўскай Руссю»“. Украінскі і беларускі элементы ВКЛ у тэксце падручніка заўжды згадваюцца разам. Напрыклад: „Асноўнай вайскавай сілай ВКЛ было ўкраінскае (і беларускае) баярства“, або „Украінскія і беларускія магнаты ВКЛ, ігнаруючы Гарадзельскую унію, абралі вялікім князем Свідрыгайлу Альгердавіча“ і г.д.

Прытрымліваючыся навуковае карэктнасці, аўтар не забываецца згадаць беларускі кампанент у ВКЛ і Рэчы Паспалітай.

У адрозненне ад падручніка Сергіенкі і Смолія, у дадзеным выданні не згадваецца пра дзейнасць Івана Залатарэвіча на Беларусі, а звесткі пра паўстанне Налівайкі скарачаюцца ад сцвярджэння: „Паходы Налівайкі спрыялі актывізацыі барацьбы сялянства. Ва Украіне і на Беларусі найбольшага размаху паўстанне дасягнула напрыканцы 1595 — пачатку 1596 г.”.

У раздзеле, прысвечаным культуры, Г.Швыдзько згадвае спісы студэнтаў Падуанскага універсітэта за XVII ст. у якім „налічвалася 1946 студэнтаў з Літвы, Украіны і Беларусі”. Разглядаючы гісторыю кнігадрукавання, даследчыца адзначае „Усходнеславянскім першадрукаром стаў беларус з Полацка — доктар медыцыны Францыск Скарына”. Згадвае яна і пра выдавецкую дзейнасць на Беларусі Івана Фёдарова.

Е) В.Г.Сарбей. Історія Украіны (XIX — п. XX ст.): Спробны падручнік для 9 класа сярэдняй школы. Кіеў, Генеза, 1994. 224 с.

Падручнік кіеўскага гісторыка Віталія Сарбея некалькі разоў звяртаецца да гістарычных падзеяў, звязаных з Беларуссю. Разглядаючы гісторыю франка-расійскае вайны 1812 г., аўтар, між іншым, адзначае: „Эскадрон херсонскіх гусараў пад камандай В.Скаржынскага здзейсніў паспяховае трохтыднёвае партызанскі рэйд па тэрыторыі Беларусі і Літвы” і піша пра „вызваленне” ўкраінскімі валанцёрамі Магілёва.

У дачыненні да польскага паўстання 1863–64 г. Сарбей заўважае: „У шэрагах польскіх паўстанцаў знаходзілася каля 300 тысяч салдатаў царскае арміі: расійцаў, украінцаў, беларусаў”.

У раздзеле, прысвечаным украінскай культуры XIX ст., адзначаецца: „З вялікім поспехам гастролі ўкраінскіх калектываў адбываліся ў беларускіх, грузінскіх, польскіх гарадах”.

Згадваецца і тое, што „1-ы з’езд РСДРП (1898) адбыўся ў Мінску”. Аднак наогул згадка пра Беларусь у падручніку Сарбея досыць фрагментарная, што ў першую чаргу тлумачыцца засяроджанасцю навучальнае праграмы на ўласна ўкраінскай гісторыі.

Ж) С.В.Кульчицкий, М.В.Коваль, Ю.О.Курносав. Історія Украіны. Спробны падручнік для 10–11 класаў сярэдняй школы. Кіеў, Освіта, 1993. Ч. 1. 225 с.; Ч. 2. 110 с.

Гэты дапаможнік, створаны навукоўцамі інстытута гісторыі Украіны НАН, займае асаблівае месца сярод навучальных выданняў, бо з’яўляецца першай спробай стварэння новага пад-

ручніка для 10–11 класаў, што асвятляе падзеі найноўшае гісторыі ад 1917 г. Некалькі разоў згадваецца там і Беларусь.

Напрыклад, распавядаючы пра з’езд народаў Расіі, які адбыўся ў Кіеве ў верасні 1917 г. і разглядаў перспектывы ператварэння імперыі ў „федеративный союз демократических республик”, аўтары адзначаюць, што на ім прысутнічалі прадстаўнікі дзевяці этнасаў Расійскае імперыі, у тым ліку і беларусы.

Беларусь згадваецца і ў параграфу, прысвечаным савецка-польскай вайне. Як адзначаюць аўтары, „урад Польшчы… прэтэндаваў на ўсю Літву, Беларусь (так у арыгінале — А.П.), Прыкарпацкую Украіну”, а ў 1919 г. Ю.Пілсудскі „заяў большую частку Беларусі”. Пасля вызвалення Кіева (то бок захопу яго большавікамі) 12 чэрвеня 1920 г. пачаўся контрнаступ Чырвонае Арміі, які „на поўную сілу” разгарнуўся на Беларусі ў чэрвені, вынікам чаго сталася тое, што „войскі Пілсудскага адступілі ад Мінска, Гародні, Баранавічаў”.

Таксама Беларусь згадваецца ў параграфу, што асвятляе працэс стварэння федэрацыі савецкіх рэспублік у 1920-х г. ды ў раздзеле, прысвечаным распаду СССР і стварэнню СНА.

З) Ф.Г.Турченко. Новітня історія Украіны. Ч.1. (1917–1945 г.); Падручнік для 10 класа сярэдняй школы. Кіеў, Генеза, 1994. 344 с.; Ф.Г.Турченко, П.П.Панченко, С.М.Тимченко. Новітня історія Украіны. Ч.2. (1945–1995 г.). Падручнік для 11 класа сярэдняй школы. Кіеў, Генеза, 1995. 312 с.

Падручнік прафесара Запарожскага універсітэта Фёдара Турчанкі стаўся альтэрнатывай згаданай вышэй працы. Ён мае шэраг перавагаў: змястоўныя дадаткі да кожнага параграфу (дакументы, успаміны, матэрыялы прэсы), наяўнасць манаў, ілюстрацыяў. Аднак нас цікавіць не метадычны апарат выдання, а згадка пра Беларусь. А тут падручнік мала чым адрозніваецца ад папярэдняга. Аднак, нягледзячы на фрагментарнасць, выданне месціць цікавую мапу, што тычыцца нашае тэмы.

Мапа акрэслівае „этнічныя межы Украіны”, далучаючы да „істинно” ўкраінскіх земляў, напрыклад, Холм, Бярэсце і Пінск. Ф.Турчанка сцвярджае, што ўкраінцы насялялі частку Магілёўскае, Мінскае і Гарадзенскае губерняў, а таксама частку тэрыторыі Расіі і Польшчы. Вучням прапанавана самастойна зрабіць высновы з пададзенае інфармацыі.

Астатнія згадкі пра Беларусь даволі традыцыйныя — у параграфі пра савецка-польскую вайну, пра ўтварэнне СССР і пра другую сусветную вайну. Ф. Турчанка, напрыклад, адзначае, што на Беларусі актыўна дзейнічалі савецкія партызаны [у сувязі з тым, што ў 1943 г. яны, не стрымаўшыся націску УПА (Украінскае Паўстанцкае Арміі), вымушаныя былі адысці на тэрыторыю Беларусі і Усходняга Падолля]. Яшчэ згадваецца Беларуская аперацыя („Багратыён“), а таксама той факт, што, як і Украіна, Беларусь стала адной з краінаў-заснавальніцаў ААН. Наступная згадка пра Беларусь тычыцца ўтварэння СНД.

У параграфі, прысвечаным культуры, адзначаецца, што вядомы ўкраінскі гісторык 1930-х г. Мацвей Яварыўскі быў акадэмікам як Украінскае, так і Беларускае акадэміяў навук.

Раздзел „Украіна — шматнацыянальная дзяржава“ ўтрымлівае інфармацыю, што паводле перапісу 1989 г. ва Украіне жыве каля 440 тыс. беларусаў. Таксама згадваецца пра ўдзел Беларусі ў падпісанні Лісабонскага пратаколу (23 траўня 1992 г.) да Дамовы пра стратэгічныя наступальныя ўзбраенні (СТАРТ-1). Тут варта было б адзначыць, што ў тэме „Украіна і дзяржавы СНД“ асвятляюцца выключна стасункі з Расіяй.

1) Н.М.Яковенко. Нарис Історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, Генеза, 1997. 312 с.

Кніга Наталлі Якавенкі адрозніваецца ад большасці сінтэтычных прац па гісторыі Украіны адкрытасцю да найноўшых навуковых ідэяў, імкненнем аўтара да адмовы ад „патрыятычнага“ падсалоджвання мінулага, лёгкасцю стылю, вольнага ад прапагандысцкіх штампаў. „Нарыс“ Н.Якавенкі зацверджаны Міністэрствам асветы Украіны як навучальны дапаможнік для вучняў гуманітарных гімназіяў, ліцэяў, студэнтаў і настаўнікаў, аднак найбольшую цікавасць ён выклікаў у навуковых колах.

Трэба адзначыць, што даследчыца ў сваёй працы карысталася апошнімі здабыткамі беларускае гістарыяграфіі. Напрыклад, згадваючы разуменне „отчина“ (зямля, што належыць пэўнаму адгалінаванню княскага роду), аўтар сцвярджае, што „перш за ўсё яно можа быць аднесенае да Полацка, дзе ўжо пасля смерці ў 1001 г. Яраслававага брата Ізяслава князем зрабіўся ягоны сын Брачыслаў“. У параграфі „Спрэчка пра «перацяканне кіеўскае гісторыі»“ Н.Якавенка адзна-

вае, што ўплыў Кіеўскае Русі на далейшую гісторыю і памяць пра яе ва Украіне, у Беларусі і ў Расіі неаднолькавыя. Так, беларускія княствы, што разам з суседзямі-літоўцамі стваралі сваю маладую дзяржаву, на кіеўскую спадчыну не аглядаліся, паколькі яны заўжды трымаліся ўбаку ад Кіева, яна, на вялікім рахунку, ніколі ім і не належала“. Разам з тым даследчыца вельмі дарэчы крытыкуе „міфалагізаваныя ўкраінскія аспірацыі“, паводле якіх „руская гісторыя“ — гэта гісторыя выключна княстваў, што знаходзіліся на тэрыторыі сучаснае Украіны.

Н.Якавенка трактуе ВКЛ як „новае дзяржаўнае ўтварэнне, вызначальнай рысай якога ёсць двузэтнічнасць, бо ад самых вытокаў новая дзяржава мела двух стваральнікаў — балтаў, нявольнікаў новае Літвы, і іхных суседзяў — славянаў, жыгараў ці перашаснае Беларусі“. Значнай здаецца думка аўтара, што пашырэнне ўлады ВКЛ на ўкраінскія землі „наўрад ці можна кваліфікаваць як захоп у поўным сэнсе гэтага слова“.

Цікава асвятляецца ў „Нарысе“ і Люблінская унія 1569 г. Як адзначае Н.Якавенка, „паводле сярэднявечных уяўленняў, палітычная адасобленасць... атаясамлівалася не з дзяржаўнай суверэннасцю, а з уласным уладаром... Паколькі вялікі князь літоўскі і кароль ядналися ў адной асобе — Жыгімонта II Аўгуста, з пункту гледжання людзей таго часу, нічога эпакальнага не адбылося“ (гэтым, на думку даследчыцы, можна растлумачыць той факт, што ўкраінскія храністы — сучаснікі уніі, між безлічы драбніцаў „не заўважылі“ такі важны, здавалася б, факт, як пераход украінскіх земляў пад уладу Кароны Польскай).

Разглядаючы часы Хмяльніцкага, Н.Якавенка спісала згадвае пра „інтэрвенцыю“ расійскай арміі на Беларусь, у якой браў удзел казацкі полк І.Залатарэнікі, што акупаваў Быхаўскі, Крычэўскі і Магілёўскі паветы.

Ці не ўпершыню ў падручніку па ўкраінскай гісторыі разглядаецца праблема вобразаў этнасаў-суседзяў ва ўкраінскае ментальнасці. Вось што піша аўтар пра беларусаў: „Стаўленне да ліцвінаў (беларусаў і літоўцаў) і валохаў (малдаванаў і румынаў) не мела бар'ернае афарбоўкі, таму на яго нюансах няма патрэбы спыняцца спецыяльна“.

Наогул „Нарыс“ Н.Якавенкі вызначаецца карэктным стаўленнем да беларускае гісторыі. Даследчыца здолела адкінуць

савецкі стэрэатыпны погляд на ўкраінска-беларускія ўзаемаадносіны, асабліва што тычыцца аналізу дзеянняў І.Залатарэнка ў 1654–55 г.

К) Я.Й.Грыцак. Нарис Історіі Украіны: формування модерной украінскай нацыі XIX–XX ст. Київ, Генеза, 1996. 360 с. Праца львоўскага гісторыка Яраслава Грыцака — не толькі храналагічны, але і, у значнай меры, канцэптуальны працяг „Нарысу“ Н.Якавенкі. Дадзеная кніга — таксама прыемнае выключэнне з правіла, сфармуляванага Робінам Дж.Калінгвудам: „Любыя звесткі, перш чым яны патрапяць на старонкі школьнага падручніка, будуць або цалкам абвергнутыя, або, прынамсі, пастаўленыя пад сумнеў наступнымі даследаваннямі“.

Не будзем пералічваць усе звесткі пра Беларусь, якія месяцаў у „Нарысе“ Я.Грыцака, лепш спынімся на цікавым параўнанні ўкраінскага і беларускага нацыянальных рухаў, якое аўтар прапануе сваім чытачам. На думку гісторыка, беларускі нацыянальны рух на пачатку XX ст. быў структурна вельмі блізкі да ўкраінскага: разуменні „беларус“ і „селянін“ (як і „ўкраінец“ і „селянін“) фактычна супадалі, бо „92% беларусаў складалі сяляне і 95% сялян — беларусы“. Узровень пісьменнасці як беларускіх, так і ўкраінскіх сялянаў быў нізкі, беларусы гэтаксама характарызаваліся індывідуалізмам і непрыманнем абшчыны. „Аднак, — заўважае Я.Грыцак, — украінскі нацыянальны рух у 1917 г. выявіўся мацней, чым беларускі“. Прычыны гэтага, на думку вучонага, дзве. Па-першае, колькасць украінскае інтэлігенцыі была нашмат большай (у 1897 г. на 5 мільёнаў беларусаў было каля 18 тысяч асобаў, што мелі адукацыю, вышэйшую за пачатковую). На думку аўтара, „з-за нешматлікасці інтэлігенцыі ніводзін беларускі горад не стаў месцам стварэння больш-менш прыкметнае культурнае супольнасці“ (ва Украіне такімі месцамі, на думку гісторыка, былі Кіеў і Палтава). Трэба адзначыць, што Я.Грыцак, пад уплывам заходняе навукі, разглядае нацыяналізм (у шырокім сэнсе) як урбаністычны прадукт, а наяўнасць гарадское інтэлігенцыі як першачарговы гарант „поспеху мабілізацыі сялянаў пад нацыянальнымі сцягамі“.

Другой прычынай большага размаху ўкраінскага нацыянальнага руху Я.Грыцак лічыць тое, што ўкраінцы не былі

аўсім „недзяржаўнай“ ці „негістарычнай нацыяй“, то бок мелі „ноўныя палітычныя традыцыі самакіравання і ўласную палітычную эліту“. Аўтар згадвае пра міф казацкае Украіны, пашираны ў XIX ст., і падкрэслівае, што надзвычайнай актыўнасцю нацыянальны рух вызначаўся на Левабярэжнай Украіне, г.зн. на тэрыторыі колішніяе казацкае дзяржавы — Гетманшчыны. На думку Я.Грыцака, „якраз гэтага чынніка не хапала беларускаму нацыянальнаму руху“.

3. Высновы

Аналіз наяўных школьных падручнікаў па гісторыі дазваляе зрабіць выснову пра фрагментарнасць (якая часам мяжуе з ігнараваннем) асвятлення гісторыі Беларусі і беларусаў ва ўкраінскім навучальным працэсе. Разам з тым трэба адзначыць, што паступовае вызваленне навучальных выданняў ад савецкіх трафарэтаў і штампаў усё ж адбываецца — пра гэта сведчаць „Нарысы“ Наталлі Якавенкі і Яраслава Грыцака.

Можна таксама назіраць паступовае фармаванне ва ўкраінскіх школьных падручніках міфалагемы супрацьпастаўлення „ліберальнага“ ВКЛ і „антыўкраінскае“ Рэчы Паспалітае. Звернем увагу, што тэза пра „супольнае змаганне ўкраінскага і беларускага народаў супраць Рэчы Паспалітае“ ў часы Хмяльніцкага знікла з падручнікаў, аднак часам аўтары свядома ігнаруюць гэтае пытанне, баючыся парушыць ідэалізаваную выяву ўкраінскага казацтва, што трывала замацавалася ў навучальнай і папулярнай літаратуры.

Вартае ўвагі і тое, што замест вядомага чаргавання пры пераліку трох усходнеславянскіх этнасаў: „расійцы, украінцы, беларусы“ ва ўкраінскіх навучальных выданнях усталяваецца іншая чарговасць: „украінцы, беларусы, расійцы“. На маю думку, такія нюансы маюць надзвычайнае значэнне.

Па-за межамі дадзенага даследавання засталася параўнанне вобразу беларусаў ва ўкраінскіх падручніках з вобразам украінцаў у беларускіх падручніках. Але гэта ўжо крыху іншая тэма.